

İttihat ve Terakki Yönetimi ve Gayrimüslim Cemaatler*

Halil ŞİMŞEK**

Özet

Yirminci yüzyılın ilk yılları Osmanlı Devleti'nde otuz üç yıl iktidarı elinde bulunduran Sultan Abdülhamid ile muhalefetin mücadelesi ile geçmiştir. Bu çerçevede Osmanlı asker ve aydınlarından müteşekkil İttihat ve Terakki Cemiyeti, muhalefetini daha kapsamlı ve etkin kılmak için gayrimüslim Osmanlı tebaası ile de yakın işbirliği içerisine girmiştir.

İttihatçuların Sultan Abdülhamit'in güçlü ve baskıcı yönetimine karşı ayırıkçı Ermeni örgütleri, Rum Ortodoks cemaati ve Yahudi cemaati ile kurulan stratejik işbirliği "Hürriyetin İlanı" sonrası umulan sürekliliği göstermeyecektir. Yahudi cemaati, İttihat ve Terakki yönetimindeki devletin yanında yer alırken ilerleyen süreç Rum ve Ermeni cemaatleri ile İttihatçuların yollarının ayrılması ile sonuçlanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, İttihat ve Terakki Cemiyeti, Gayrimüslim Cemaatler, Sultan Abdülhamid, Muhalefet

The Administration of Committee of Union and Progress and Non-Muslim Communities

Abstract

The early years of the 20th century passed under the shadow of the power struggle between Sultan Abdulhamid who ruled the country for 33 years and his opponents. In this sense, the Committee of Union and Progress composed of Ottoman soldiers and intellectuals collaborated with the non-Muslim Ottoman subjects in order to make its opposition more comprehensive and effective. However, contrary to all expectations, the strategic cooperation among the members

* Bu çalışma Halil Şimşek'e ait *Lozan'ın Getirdiği Statü ve Türkiye'de Azınlıkların Durumu (1923-1974)* başlıklı doktora tez çalışması alt başlığının gözden geçirilmiş, düzenlenmiş, güncellenmiş halidir.

** Yrd. Doç. Dr. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, halilshimsek@comu.edu.tr

of this Party, Armenian separatist organizations, Greek orthodox community and Jewish community against the powerful and oppressive rule of Sultan Abdulhamid did not last long in the wake of "the declaration of liberty." While the Jewish community stood by the state ruled by the Union and Progress, the process came to an end when the members of the Committee of Union and Progress and Greek and Armenian communities broke up their collaboration.

Keywords: Ottoman State, the Committee of Union and Progress, Non-Muslim Communities, Sultan Abdulhamid, Opposition

Giriş

II. Meşrutiyet'in ilanı, Osmanlı Devleti topraklarında ve ülke dışında sürdürülen uzun ve kararlı bir muhalefet hareketi sonucunda sağlanmıştır. Şüphesiz bu muhalefet hareketinin belirleyici ve baskın aktörü İttihat ve Terakki Cemiyeti'dir. Cemiyet, bu uzun ve zorlu mücadelede milliyetçi gayrimüslim unsurlarla da ortak çalışma içerisine girmiştir. Sultan'ın doğrudan kontrolü altında bulunan devlet mekanizması ve istihbarat teşkilatının gerek Ermeni Komitelerinin ve gerekse ayrılıkçı Rum unsurların rahat çalışabilmeleri için uygun ortam sağlamadığı bilinen bir gerçektir. Bu nedenden dolayı Müslim, Gayrimüslim unsurlar arasında sağlanan bu işbirliği zorunluluk arz etmekteydi.

Başta mutlak bir otorite ile yönetimi elinde bulunduran Sultan Abdülhamid'in tahttan uzaklaştırılması bu minvalde de en azından yetkilerinin sınırlandırılması, birbirinden çok uzak konumda bulunan muhalif grupları bir araya getiren ortak gaye idi. Bu birlikteliği Ermeni temsilcilerin Jön Türklerin 1902 ve 1907 yılında düzenledikleri kongrelerine katılmaları ile düşünceden eyleme geçmiş olarak görmekteyiz.¹

Yahudi cemaati, İttihat ve Terakki Cemiyeti ile muhalefet hareketinin ilk evrelerinden itibaren işbirliği halinde idi. Bunda hareketin Selanik merkezli olmasının payı da göz ardı edilmemelidir. Diğer taraftan İttihat ve Terakki yönetim kadrosu da oluşturmak istediği yerli burjuvazinin bir ögesi olarak, Hıristiyanların ekonomik egemenliğine karşı Yahudileri doğal müttefik olarak gördü. Sonuç olarak Yahudiler de Selanik'ten Bağdat'a İttihatçıları ve politikalarını destekledi.²

Meşrutiyet'in ilanı öncesi günlere yani 1908 yılı bahar aylarına gelindiğinde "ortak düşman" Sultan II. Abdülhamid yönetimine karşı geniş bir muhalefet cephesi mücadele halinde idi. Meşrutiyet ilan edildiğinde ise tarihte benzerine pek rastlan-

1 Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, c. I, Kısım I, TTK Yayınları, Ankara 1991, s. 372-376; Ernest E. Ramsaur, *Jöntürkler 1908 İhtilalinin Doğuşu*, çev: Muhsin Önal Mengüşoğlu, Pınar Yayınları, İstanbul 2004, s. 96-97.

2 İlber Ortaylı, "Son Devirde Osmanlı Musevileri", *Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim Makaleler I*, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara, 2004, s. 300-302; Erdal Aydoğan, - İsmail Eyüboğlu (Haz.), *Bahaeddin Şakir Bey'in Biraktığı Vesikalara Göre İttihat ve Terakki*, Alternatif Yayınları, Ankara, 2004, s. 147; Talat Paşa, *Talat Paşa'nın Anıları*, İş Bankası Kültür Yayınları, Yayına Hazırlayan: Alpay Kabacalı, İstanbul, 2003, s. 49-51.

mayacak şekilde bütün muhalif gruplar görünüşte büyük bir kardeşlik atmosferi içerisinde kutlamalara giriştiler. Öyle ki Türklerin yanında Ermeni, Rum, Musevi, Bulgar ve ülkede oturan Avrupalılar meydanlarda sarmaş dolaş kucaklaşıp, kardeşlik yeminleri ediyorlardı. Enver Paşa, “*Bundan böyle Bulgar, Yunan, Eflak, Yahudi, Müslüman yoktur. Hepimiz kardeşiz, eşitiz ve Osmanlı olmaktan gururluyuz!*” diyordu.³ Ülkede büyük bir iyimserlik havasının estiği bu günlerde 1896 Van İsyanında ölen Ermeniler için yapılan anma törenine ve Kudüs’ten İstanbul’a dönen eski Patrik İzmirliyanı⁴ karşılamaya Türkler de katılıyordu.⁵

İttihat ve Terakki Yönetimi ve Gayrimüslim Cemaatler

Gayrimüslim unsurlarla İttihat ve Terakki Cemiyeti arasındaki ilişkiler Abdülhamid yönetimine karşı doğal bir ittifak olarak görülmüş ve şekillenmiştir. Farklı sebeplerle de olsa “*istibdat idaresi*” olarak niteledikleri yönetim karşısında yürütülen muhalefetin güç birliği içinde sürdürülmesi, tarafların hedeflerini elde etmeleri açısından önemli bir taktik hareket olarak değerlendirilebilir.

Ancak, Sultana karşı yürütülen bu geçici ittifak, kalıcı bir beraberliğe dönüşmemiştir. Başlangıçta olmasa bile, gelişen olayların etkisiyle durumu fark etmeye başlayan İttihatçılar, ülkenin toprak bütünlüğünü sağlama adına en son ana kadar gayrimüslim unsurların samimiyetine inanmak istekliliğini sürdürmüşlerdir. Zira bu gruplarla ortaya çıkabilecek sert bir çatışma, Makedonya ve “*Vilayat-ı Sitte*”nin geleceği ile doğrudan alakadardır.

Ermenilerden ve Rumlardan farklı bir politika izledikleri hemen her aşamada gözlenen Musevi cemaati açısından ise durum farklıdır. Özellikle Selanik Musevileri göz önüne alınarak bir değerlendirme yapıldığında, Cemiyet ile tam bir birliktelik olduğu görülür. Hatta bu benimseme ve sahip çıkma tabana da yayılmıştır. Öyle ki; 31 Mart hadisesinde Çanakkale, Keşan, Edirne ve Selanik’ten toplanan 700 Musevi gönüllü, *Hareket Ordusu*’na katılmıştır. Bu insanlardan bir kısmı İstanbul’da isyancılarla çıkan çatışmalarda hayatını kaybetmiş ve bugün *Abide-i Hürriyet* olarak bilinen anıtın bulunduğu Şişli’deki yere defnedilmişlerdir.⁶

3 Georges Castellan, *Balkanların Tarihi*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1993, s. 380. Yapılan bu kutlamaların ne derece içten ne derece yüzeysel olduğu noktasında bir tahlil için bkz. Kudret Emiroğlu, *Anadolu’da Devrim Günleri II. Meşrutiyet’in İlanı*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 1999, s. 69–72.

4 Patrik Matyos İzmirliyan, 1894 yılında Hınçak Komitesi başkanlığını üstlenen kişidir. Bu durum komite kilise işbirliği ve daha sonraki dönemlerde kilise ve manastırların nasıl örgüt merkezi ve silah depoları olduğu noktasında fikir vermektedir. Bkz. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler, c. I, İkinci Meşrutiyet Dönemi*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1988, s. 568.

5 Talat Paşa, *Talat Paşa’nın Anıları*, yayına hazırlayan: Alpay Kabacalı, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2003, s. 50; Sadi Koçaş, *Tarihte Ermeniler ve Türk Ermeni İlişkileri*, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1990, s. 189. Ayrıca taşrada yaşanan bu “kardeşlik” atmosferi için bkz. Ahmet Şerif, *Anadolu’da Tanin*, Hazırlayan: Mehmet Çetin Börekçi, TTK yay, Ankara, 1999, s. 4, 6, 14.

6 Bkz. Rifat N. Bali, *Musa’nın Evlatları Cumhuriyet’in Yurttaşları*, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s. 53–82.

Buradan hareketle denilebilir ki Musevilerle Hıristiyan unsurların, İttihat ve Terakki Cemiyeti'yle olan ilişkileri özde farklı saiklerden kaynaklanmaktadır. Tarihsel, iktisadi ve kültürel sebeplerden ötürü Türklerle yakınlaşmayı benimsemiş olan Museviler, yaşadıkları farklı tarihî sürecin de etkisiyle İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin egemen olduğu 1908-1918 yılları arası ile izleyen dönemde devletin yanında yer almışlar ve bu tutumlarını Cumhuriyet'e uzanan süreçte devam ettirmişlerdir. Açıkçası Museviler, Türk unsurun geleceği ile kendi geleceklerini sıkı sıkıya bağlantılı görmüş, bu değerlendirmenin sonucunda oluşturulan çizgiyi kararlılıkla sürdürmüş; karşılığını da Cumhuriyet döneminde bir ölçüde görmüşlerdir.⁷

Buna karşın Hıristiyan unsurlar, hem *düvel-i muazzama*'nın himayesinden cesaret alarak hem de Rum ve Bulgar unsurlarda olduğu gibi sığınabilecekleri Yunanistan ve Bulgaristan gibi bağımsız devletleri olduğundan; İttihat ve Terakki'yi Abdülhamid yönetimini aşmak için bir araç olarak kullanmışlardır. Nitekim önce imtiyazlar ve daha sonra bağımsızlık taleplerine uzanan süreçte her iki unsur da Cemiyet ile ilişkilerini kesecek ve hasım bir rol üstlenecektir. Girit'in Yunanistan tarafından ilhaki sırasında İstanbul Rumlarının tavırları ve zorunlu askerlik meselesinde yaşananlar, turnusol kâğıdı görevi ifa edecek ve bu unsurların Osmanlı Devleti'ni kendi devletleri olarak görmedikleri ortaya çıkacaktır.⁸

İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1907 Kongresinde Abdülhamid yönetimine karşı ülke çapında bir ittifak sağlama amacıyla bütün muhalif unsurlarla diyaloga geçmiş ve beraber çalışmanın yollarını aramıştır. Ancak Bulgar, Rum ve Ermeni temsilcilerinin oportünist tavırları, İttihatçılar tarafından en azından tahmin edilmektedir. Nitekim bu işbirliğinin gerekçeleri açıklanırken "*ümidimizi kestiğimiz ve büsbütün na ümid olduğumuz manası çıkarılmamalı*"⁹ kaydıyla bu unsurların niyet ve hareketlerinden haberdar olduklarını ima etmektedirler. Ancak İttihatçılar, samimiyetle bağlandıkları "*ittihad-ı anâsır*" fikrinin saikiyle gayrimüslim Osmanlıların birliktelik iradesini güçlendirebilecekleri umudunu taşıyorlardı ve ülkenin parçalanmasının önüne an-

7 Mustafa Kemal Paşa, kendisine Musevilerle ilgili olarak sorulan bir soruya şu cevabı verecektir: "*Unsuru hâkim olan Türklerle tevhidî mukadderat etmiş sadık bâzı unsurlarımız vardır ki, bilhassa Museviler, bu millete ve bu vatana sadakatlerini isbat ettiklerinden, şimdiye kadar müreffeh imrârı hayat etmişler ve bundan böyle refah ve saadet içinde yaşayacaklar.*" Avram Galanti, *Türkler ve Yahudiler*, Tan matbaası yayını, İstanbul 1947, s. 86. Pasaportsuz olarak savaş ve mütareke döneminde ülkeyi terk eden Yahudilerin kişisel beyana dayanarak ülkeye girişlerine izin verildi. Oysa bu kolaylık Ermeni ve Rumlara tanınmamıştı. Bkz. Avner Levi, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler*, Redaksiyon: Rifat N. Bali, İletişim Yayınları, İstanbul 1998, s. 54; Besalel, Yusuf; *Osmanlı ve Türk Yahudileri*, Gözlem Yayınları, İstanbul 1999, s. 60. Buna ek olarak Cumhuriyet'in ilk yıllarında Rum ve Ermeni azınlığın tabii olduğu seyahat yaşağı Musevilere uygulanmamıştır. Bkz. Rifat N. Bali, *Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s. 126.

8 Zorunlu askerlik, ve askerlik celbi geldiği halde firar eden Adalar ahalisi içi bkz. BOA, DH. İD. D. No: 21-1, 2, V. No: 1 1328 R. 22. Girit meselesiyle ilgili olarak bkz. Hüseyin Cahit Yalçın, *Siyasal Anılar*, Baskıya Hazırlayan Rauf Mutluay, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1976, s. 52-53.

9 Erdal Aydoğan, - İsmail Eyüboğlu (Hazırlayanlar), *Bahaeddin Şakir Bey'in Braktığı Vesikalara Göre İttihat ve Terakki*, Alternatif Yayınları, Ankara 2004, s. 430.

çak böylece geçebileceklerini tasarlıyorlardı denilebilir.¹⁰ Gerçekte, kongreye katılan gruplar Abdülhamid'e düşman oldukları kadar, birbirlerine yakın değildiler.

*"Terakki ve İttihat Cemiyeti, Türk olmak ve Türk vatanına gönülden bir muhabbetle bağlı bulunmak itibariyle... Türkiye'den ayrılmak isteyen gayrimüslim gruplara düşmandı. Aynı zamanda gayrimüslim teşekküllerin tarafını iltizam eden Sabahaddin Bey fırkasını da hiç sevmiyordu. Diğer taraftan Sabahaddin Bey fırkasıyla gayrimüslim gruplar da Terakki ve İttihat Cemiyeti'ni, Osmanlı Devletinin tamamıyet-i mülkiyesini her şeyden evvel ileriye sürdüğünden dolayı, hakikat-ı halde hiç istemiyorlardı."*¹¹

Bununla birlikte gayrimüslim cemaatlerle, Arnavut ve Arapları Osmanlı çatısı altında tutmak amacıyla "*anâsır -ı muhtelif*"nin beraberliği sürekli vurgulanıyordu. Cemiyetin merkez yayın organına Arnavutluk'tan gelen ve örgütün Türk niteliğine vurgu yapan mektuba, bunu reddeden bir cevap dikkat çekicidir:

*"...Evvla söyleyelim ki: Sahib-i mektubun bize Türk hitabını tevcih etmeye hakkı yoktur. Cemiyetimiz bugün on bini müteceviz azaya malikdir. Bu aza meyanında Arab, Türk, Arnavud, Kürd, Ermeni, Laz, Rum, Yahudi, Dürzî ve ilh. Din ve kavimlerine mensup pek çok efrad vardır. Hatta hey'et-i tahririyemiz meyanında aslen ve neslen Türk olmayan zevad dahi mevcuddur. Binaenaleyh biz Avrupalılar gibi bir Türk hükümeti tanımıyoruz... Zaten bu kanaat-ı fikriyemiz unvan intihabında bile ima olunmuş ve birçok parlak isimler meyanında (Osmanlı) nam-ı sadesi tercih edilmişdi. Bundan da anlaşılır ki bir liva-yı ittihad altında yaşamak istemekden maksadımız hiçbir kavmin mezheb ve lisanına taarruz etmek değildir."*¹²

Cemiyet içerisinde gayrimüslimlerin temsilini artırmanın Osmanlı devletine entegre olmaya niyeti olmayan grupları ne şekilde etkileyeceği noktasında 1902 yılına kadar cemiyet yöneticilerinde iyimser kanaatler egemendi. Hürriyetlerin ve siyasal hakların artışıyla gayrimüslim grupların sistemle bütünleşecekleri ve Osmanlılık düşüncesinin hayat bulacağı düşünülüyordu.¹³

Hâlbuki nüfusu oluşturan unsurlar arasında milliyetçilik dalgaları hızla yayılıyor. Bu akım o denli güçlüydü ki, meşrutiyet döneminde gelişen olayların zorlamasıy-

10 "*...Meşrutiyet'in Bulgar, Sırp vb komitacıları dağdan indirdiği, imam, papaz ve hahamın kolkola sevinç gösterilerine katıldığı çok üstünde durulan bir imgedir. İttihat ve Terakki'nin özellikle böyle bir görüntü yaratmak istediği de açıktır. Çünkü Meşrutiyet'i istemenin nedenlerinden biri de hukuk devletinin ayrılıkçılığı ve ayrıcalıklılığı ortadan kaldıracığı inancıdır.*" Kudret Emiroğlu; *Anadolu'da Devrim Günleri II. Meşrutiyet'in İlanı*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 1999, s. 67.

11 Aydoğan – Eyüboğlu, *Bahaeddin Şakir Bey'in...*, s. 431–432.

12 "*Bir Arnavud Mektubuna Cevab*", Osmanlı, No.76, 15 Kanun-i sani 1901 – 24 Ramazan 1318, s. 8'den nakleden: M. Şükrü Hanioglu, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük 1889–1902*, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 629.

13 Hanioglu, *Bir Siyasal Örgüt Olarak...*, s. 630.

la, hâkim unsur olan Türkleri de etkisi altına aldı. Nitekim Bernard Lewis bu gelişmeye işaret ederek şunları söyler : "...hâkim ulus Türklerin bile sonunda milliyetçi virüseye yakalanması ile çok uluslu ve çok dinli bir imparatorluğun hükümdar hanedanına ortak bir bağlılık içinde yaşayacak hür, eşit ve barışçıl bir uluslar birliği şeklindeki 'Osmanlıcılık' rüya da ebediyen sona erdi"¹⁴.

İttihat ve Terakki yöneticileri, militan Ermeni ve Rum gruplarının faaliyetlerini yakından izleyip, değerlendirme noktasına geldiklerinde, "Devlet-i Osmaniye"yi sürdürebilmek için ellerinde Türklerden ve "Türkçülük"ten başka bir aracın kalmadığı sonucuna varmışlardır. Ancak bu resmi olarak asla ifade edilmemiş, çökmekte olan bir devleti kurtarmak amacındaki İttihatçı kadro, devleti oluşturan tüm unsurları "Osmanlılık" şemsiyesi altında tutmayı "Anayasal" bir zorunluluk olarak sürdürmüştür.

Bu bağlamda İttihat ve Terakki, basın yoluyla Ermeni komitelerinin ve Rumların, Meşrutiyet'in ilânını kendi başarıları olarak sunmaları karşısında dahi; bunu yalanlama yoluna gitmedi.¹⁵ Zira temel amaç, Meşrutiyet idaresi altında Osmanlı Devleti'ni oluşturan unsurlar arasında bir barış ortamının sağlanması ve devletin çöküşünün önüne geçilip, bütünlüğünün korunması idi. Meşrutiyetin, gayrimüslim Osmanlılar tarafından sahiplenilmesi temel amaçlara oldukça uygundu ve bu bir ölçüde takınılan bu tavırla teşvik edildi.

Ancak, ilk günlerdeki coşku ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bu çizgisi, kendi cemaatleri üzerinde etkinliklerini kaybetmeye başlayan militan grupların da gayretleriyle, giderek "Türkleştirme" sıfatıyla özdeşleştirildi. Bunun nedenlerini ise öncelikle tarihsel arka planda ve Meşrutiyet'in ilânı ile Balkan Savaşları arası dönemde gelişen olaylarda aramak gerekir.

Meşrutiyet'in ilânı akabinde yapılan seçimler sonrasında görüntüden ibaret olan birlik havası bozulmaya başladı. Taşnakların İttihat ve Terakki ile taktik gereği ittifakları bile Ermeni toplumu içerisinde ciddi eleştirilere uğruyordu. Meclis ve hükümet ülke sorunlarına eğilmeye başladığında siyasal hedeflerdeki farklılıklar da parlamento kürsüsünde ortaya çıkmaya başladı.¹⁶

14 Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, TTK Yayınları, Ankara 1993, s. 217.

15 "İttihat ve Terakki Cemiyeti meşrutiyeti yalnızca kendi iç örgütü sayesinde kabul ettirmeyi başarınca, bütün Ermeni basını bu başarının elde edilmesi hususunda Ermeni ihtilal komitesi Taşnak örgütünün de büyük çabalar harcamış ve Jön Türklere büyük yardımlarda bulunmuş olduğunu öne sürdü. Jön Türkler böyle bir iddiada kendi girişimleri için bir tehlike görmediler ve hala Ermeniler ile anlaşabileceklerini umduklarından, bu yayınları gerektiği şekilde düzeltmek gereğini duymadılar; Ermenilere de övünme payı bıraktılar." Talat Paşa, *Talat Paşa'nın Anıları*, yayına hazırlayan: Alpay Kabacalı, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2003, s. 50.

16 Nitekim Batılı araştırmacıların bir kısmı da bu noktaya dikkat çekmektedirler : "...Gel gelelim parlamento ve hükümet, imparatorluğun sayısız iç problemleriyle uğraşmaya başlayınca, Osmanlı siyasal hayatında görülen pamuk ipliğine bağlı birlik parçalanıverdi. Eski gruplar, eski isteklerini hiçbir ödün vermeksizin yeniden ileri sürmeye koyularak, yeni siyasal sistemi çok geçmeden felce uğrattılar..."

Rumların kendilerini Osmanlı görmediklerini ortaya koyan birçok örnekten sözü edilebilir. Aynı durum, Taşnak ve Hınçakların İttihat ve Terakki ile uzlaşması için de söylenebilir.¹⁷ Taktik gereği İttihat ve Terakki ile anlaşmalar yapılırken diğer taraftan da “*düvel-i muazzama*”nın Ermenilerin meskûn olduğu bölgeye dikkatini çekme amaçlı propaganda da yapılmaktaydı. Bölgede Ermenilere karşı Türk vahşeti uygulandığı izlenimi vererek konuyu uluslararası siyaset alanına çekmek isteyen komiteler, bu suretle bağımsızlığın ilk adımı olarak düşündükleri bir özerklik elde etmek peşindeydiler. Bu perspektiften bakıldığında Adana Olayları, 31 Mart olayının puslu günlerine denk gelmesi itibarıyla da dikkat çekicidir.¹⁸ Talat Paşa anılarında konuyu şu şekilde değerlendirir:

“Olayların Ermeniler tarafından kışkırtılmış olduğu, soruşturma komisyonu üyesi olan Ermenilerin tanıklığı ile de doğrulanıyordu. Komisyon üyelerinden biri olan Agop Babikyan Efendi, bunu bizzat bana da itiraf etti. Kışkırtılmış olan halkın zalimce cinayetler işlediği ortaya çıkıyordu. Adana olayları 31 Mart'ta ve irtica günlerinde yer almıştı. İzlenen amacın, halk kitlelerinin bağnazlığını kıskırtarak kıyım yol açmak yoluyla Avrupa'nın dikkatlerini üstlerine çekmek ve Kilikya'da bağımsız bir Ermeni birliği kurmak olduğunda şüphe yoktu.”¹⁹

Talat Paşa'nın düşüncelerini teyit eden bir değerlendirme de Gustave Edmund Von Grunebaum'da şu şekilde ifadesini bulmaktadır:

“...Bu çeşit eylemlerden dolayı farklı uluslar arasındaki gerilimler giderek daha da arttı, bu da terörist örgütlerin birbirleriyle kanlı hesaplaşmalara girişmelerine, dolayısıyla sayısız insanın hayatını kaybetmesine yol açtı. Osmanlı hükümeti, asayişini yeniden sağlamak ve terörü önlemek için bir şeyler yapmaya girişince de, Avrupa'dan 'polis vahşeti' ve 'kıyım yapılıyor' çılgınlıkları yankılanıyor; Hıristiyanlar her olayda masum gösterilirken, bütün suç Müslümanların üzerine yıkılıyordu. Gerginliklerin nedenleri görmezlikten geliniyor, Müslümanlara uygulanan toplu kıyımlara aldırış edilmeyip Hıristiyan azınlıkların uğradığı kayıplar alabildiğine abartılıyor ve sonunda Türkler her defasında her şeyden sorumlu tutuluyordu.”²⁰

Bkz.: Gustave Edmund Von Grunebaum,; *İslamiyet 2. Kitap Osmanlı Devletinin Kuruluşundan Günümüze Kadar-1*, Çeviren: Esat Mermi Erendor, Bilgi Yayınları, Ankara 1993, s. 118.

17 “...O vakte kadar, zaten Daşnaklar İT ile ittifak ettikleri için eleştirilmekteydiler. Bundan sonra, rakipleri onları açıktan açığa suçlamaya başladı. Bütün bunlara karşın, taktik nedenlerle her seçimde bağlaşmalarını yenilediler.” Anahide Ter Minassian, “1876–1923 Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketin Doğuşunda ve Gelişmesinde Ermeni Topluluğunun Rolü”, Mete Tunçay - Erik Jan, Zürcher; *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik 1876–1923*, İletişim Yayınları, İstanbul 2000, s. 217.

18 Adana'da Türkler ile Ermeniler arasındaki gerginliğin çatışmaya dönüşü 31 Mart Vakası haberinin bölgeye ulaşmasıyla. Bkz. Yusuf Hikmet Bayur; *Türk İnkılâbı Tarihi*, C. I, Kısım II, TTK Yayınları, Ankara 1991, s. 196.

19 Talat Paşa, *Talat Paşa'nın Anıları*, s. 23–24.

20 Von Grunebaum, *İslamiyet 2*, s. 112 –113.

Bu genellemeler egemen olan kesim için geçerlidir. Doğal olarak İttihat ve Terakki Cemiyeti bir bütün olarak homojen olmadığı gibi, gayrimüslim unsurlar da aynı şekilde homojen yapıda değildi. Örneğin Museviler, Ermeni ve Rumlardan çok daha farklı politikalar izlemekteydi. Diğer taraftan Ermeniler içerisinde de İstanbul'da bulunan din adamları ve tüccarlar ile komitelerin yaklaşımları farklılık arz etmekteydi.

Yukarıda değinildiği gibi, Meşrutiyet'in ilânı sonrası peş peşe yaşanan toprak kayıpları da halkın milli hassasiyetini arttırmıştı. Üstelik 1909 yılında meydana gelen Adana olayları Ermeni ve Türkler arası ilişkilerde Meşrutiyet'in ilânı sonrası oluşan beklentilerin aksine bir kuşku ve güvensizlik ortamı doğurmuştu. Bu kuşkuyu tahrik eden bir başka boyut, Meclis-i Mebusan'daki gayrimüslim mebusların tavırlarıdır ve üzerinde durmak gerekmektedir. Bu çerçevede Meclis-i Mebusan oturumunda söz alan Serfiçe Mebusu Yorgo Boşo Efendi'nin meclis kürsüsündeki ifadeleri durumu özetler niteliktedir: "*Osmanlı Bankası kadar Osmanlıyım*"²¹

Sonuç

İttihat ve Terakki Cemiyeti yönetici kadrosu, tarih sahnesinden çekilmeye yüz tutmuş Osmanlı Devleti'ni kurtarma idealiyle yola çıkmış genç ve tecrübesiz bir kadro idi. Ülkede yaşanan olumsuzlukların temel sorumlusu olarak ise Sultan Abdülhamid yönetimi görülmekteydi. Dolayısıyla Meşrutiyet'in yeniden ilanının sağlanacağı, Sultanın yetkilerinin elinden alınacağı ya da tahttan indirileceği bir süreç ülkedeki kötü gidişe çare olacaktı. Bu amaç doğrultusunda hem muhalefet yelpazesini genişletmek hem de dağılmakta olan unsurları bir arada tutmak için gayrimüslim unsurlarla işbirliğine gidildi. Özellikle Hıristiyan unsurlar olan Ermeni ve Rumlarla işbirliği, yönetime karşı mücadelelerinde Avrupa devletlerinin de desteğini sağlayacaktı. Bu strateji üzerinden hesabını yapan İttihatçılar, sonuca da ulaştılar.

Sultan Abdülhamid'in iktidarı bütünüyle elinde tuttuğu bir yönetimde Ermeni ve Rumların özerklik ya da bağımsızlık amaçlı faaliyetleri için uygun ortam söz konusu değildi. Özellikle istihbarat teşkilatını çok iyi kullanan yönetim, muhalefetin her türlü karar ve eyleminden haberdar oluyor ve önlemini alıyordu. Dolayısıyla hem Ermeni komiteleri hem de Rumların faaliyetlerinde daha rahat olacakları bir ortamın sağlanması için Abdülhamid'in konum ve yetkileri son derece önem arz etmektedir.

Diğer taraftan aynı zamanda Müslümanların Halifesi unvanına da sahip olan Sultanın yetkilerinin elinden alınması ya da tahttan indirilmesi gayrimüslim unsurların kendi başlarına sonuçlandırabilecekleri bir süreç değildi. Bu bağlamda onların Müslüman muhalefet yani İttihat ve Terakki Cemiyeti ile işbirlikleri zorunlu görünüyordu.

21 Talat Paşa, *Talat Paşa'nın Anıları*, s. 23; Yalman, Ahmet Emin; *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, c. 1, Rey Yayınları, İstanbul, 1970, c. 1, s. 92; Rahmi Apak; *Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları*, TTK Yayınları, Ankara 1988, s. 43.

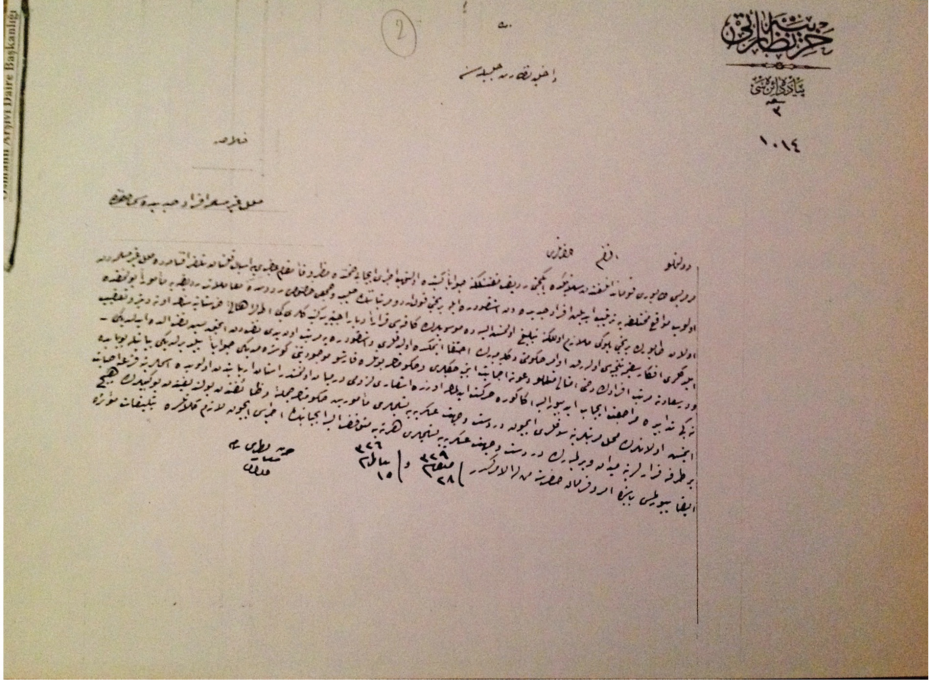
Güçlü bir iktidarı devirme amacıyla oluşturulan geniş kapsamlı koalisyonun çalışmaları iç ve dış siyasal ortamın da uygun olmasıyla meyvesini verdi. Önce Meşrutiyet'in ilanı ve sonrasında Sultan Abdülhamid'in tahttan indirilmesi sağlandı. Stratejik işbirliği ile sonuca ulaşılmıştı. Bu noktada tarafların en büyük hedefleri gerçekleşmiş oldu. Ortaklığın ana amacı gerçekleştiğinde ise tarafları bir arada tutan neden de ortadan kalkmış oldu.

Yaşanan bu sürecin sonunda Yahudi cemaati ile İttihat ve Terakki arasındaki birliktelik ana hatlarıyla devam etmesine karşın Rum ve Ermeni cemaatleri ile yol ayrılığının belirtileri Meşrutiyet'in ilanını izleyen aylarda ortaya çıkmaya başlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Ahmet Şerif, *Anadolu'da Tanin*, Hazırlayan: Mehmet Çetin Börekçi, TTK yay, Ankara 1999.
- Apak, Rahmi, *Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları*, TTK yayınları, Ankara 1988.
- Aydoğan, Erdal - İsmail Eyüboğlu (Hazırlayanlar), *Bahaeddin Şakir Bey'in Bıraktığı Vesikalara Göre İttihat ve Terakki*, Alternatif yay., Ankara, 2004.
- Bali, Rifat N., *Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)*, İletişim yayınları, İstanbul 2001.
- Bali, Rifat N., *Musa'nın Evlatları Cumhuriyet'in Yurttaşları*, İletişim yayınları, İstanbul 2001.
- Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi, C. I, Kısım II*, TTK yay., Ankara 1991.
- Besalel, Yusuf, *Osmanlı ve Türk Yahudileri*, Gözlem yay., İstanbul 1999.
- BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), DH. İD. D. No: 21-1, V. No: 1, 1328 R. 22
- Castellan, Georges, *Balkanların Tarihi*, Milliyet yayınları, İstanbul 1993.
- Emiroğlu, Kudret, *Anadolu'da Devrim Günleri II. Meşrutiyet'in İlanı*, İmge Kitabevi yayınları, Ankara 1999.
- Galanti, Avram, *Türkler ve Yahudiler*, İstanbul 1947.
- Hanioglu, M. Şükrü, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük 1889-1902*, İletişim yayınları, İstanbul 1985.
- Koçaş, Sadi, *Tarihte Ermeniler ve Türk Ermeni İlişkileri*, Kastaş yayınları, İstanbul 1990.
- Levi, Avner, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler*, Redaksiyon: Rifat N. Bali, İletişim yayınları, İstanbul 1998.
- Lewis, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, TTK yayınları, Ankara, 1993.
- Minassian, Anahide Ter, *1876-1923 Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketin Doğuşunda ve Gelişmesinde Ermeni Topluluğunun Rolü*, der. Mete, Tunçay - Erik Jan, Zürcher, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik 1876-1923*, İletişim, İstanbul 2000.
- Ortaylı, İlber, "Son Devirde Osmanlı Musevileri", *Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim Makaleler I*, Turhan Kitabevi, yay., Ankara 2004.
- Talat Paşa, *Talat Paşa'nın Anıları*, yayına haz.: Alpay Kabacalı, İş Bankası Kültür yayınları, İstanbul 2003.
- Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler, c. 1, İkinci Meşrutiyet Dönemi*, Hürriyet Vakfı yayınları, İstanbul 1988.
- Tunçay, Mete - Erik Jan, Zürcher, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik 1876-1923*, İletişim yay., İstanbul 2000.
- Von Grunebaum, Gustave Edmund, *İslâmiyet 2. Kitap Osmanlı Devletinin Kuruluşundan Günümüze Kadar-1*, Çev. Esat Mermi Erendor, Bilgi yay., Ankara 1993.
- Yalçın, Hüseyin Cahit, *Siyasal Anılar*, Baskıya Hazırlayan Rauf Mutluay, İş Bankası Kültür yayınları, İstanbul 1976.
- Yalman, Ahmet Emin, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim, c. 1*, Rey yayınları, İstanbul 1970.

Ek 1: Zorunlu askerlik, ve askerlik celbi geldiği halde firar eden Adalar ahalisi hakkındaki belge.

BOA, DH. İD. D. No: 21-2 V. No: 1 1328 R. 22

Harbiye Nezareti Piyade Dairesi Şube -3-1014

Dahiliye Nezareti-i Celilesine

Hülusa: Milet-i Gayri Müslime Efrâd-ı Cedidesi Hakkında

Devletlü Efendim Hazretleri

Marmaris taburu kumandanlığından Selanik'de ikinci redif müfettişliğine cevaben keşide olunub icra-yı icabı zımında mazrûfen makam-ı âcizîye îsal kılınan telgrafnâmede milel-i gayri müslimeden olub mevâki-i muhtelifeye tertib edilen efrâd-ı cedîdeden İşkodra ile birinci kolordu mürettebâtının celb ve cem'i hususu Rodos'da muamelât-ı redifeye memuren bulunmakda olan taburun birinci bölüğü mülazım-ı evvelliğine tebliğ olunmuş ise de Musevîlerin kâffesi firaren diyâr-ı ecnebiyyeye gittikleri gibi Adalar ahali-i Hıristiyanıyesinin öteden berü takib eyledikleri efkâr-ı sakîme neticesi olarak evâmîr-i hükümeti dinlemeyerek ihtifâ eylemekde oldukları ve İşkodra'ya müretteb 17 neferden ancak 5 nefer elde edildiği ve Dersaadet'e müretteb efrâdın dahi emsali misillü davete icabet etmeyecekleri ve hükümetin bunlara karşı mevcudiyetini gösteremediği cevâben bildirildiği beyanıyla bu bâbda ne gibi tedâbire müracaat icab ediyor ise âna göre hareket eylemek üzere iş'arı lüzumu dermeyân olunmuşdur esnân erbâbından olub da isimlerine kur'a isabet etmiş olanların mahall-i müretteblerine sevkleri için derdest ve cihet-i askeriyeye teslimleri memurîn-i hükümetin cümle vezâifinden bulunduğundan bu gibilerin hiçbir tarafa firarlarına meydan verilmeyerek derdest ve cihet-i askeriyeye teslimleri her neye mütevakkıf ise icabının icrası için lazım gelenlere tebliğat-ı müessire îfa buyurulması bâbında emr ü ferman hazret-i men lehü'l-emrindir, fî 28 Safer 329 ve fî 15 Şubat 326

Harbiye Nazırı Namına Müsteşar